

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه

Community- Based Art Education in the Secondary Education Culture and Art Curriculum

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۰۲؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۰۶/۰۳

 DOR: 20.1001.1.17354986.1400.16.60.2.3

S. A. Khakbaz
Z. Rahbarniya (Ph.D)
A. Khakbaz (Ph.D)

سیده عطیه خاکباز^۱

زهره رهبرنیا^۲

عظیمه سادات خاکباز^۳

Abstract: Community-based art education approach is introduced based on considering the importance of art education and aimed to establish a closer communication between society, culture and education. Therefore, the aim of the present study is to explain the placement of the community-based art education in the first phase of secondary education art curriculum. To achieve this aim, first the components of community-based art education approach have been explained. Then the art textbooks in the first phase of secondary education in the academic year 2017- 2018 have been analyzed based on those components. This study is a descriptive-applied research and quantitative and quantitative content analysis method has been conducted. The finding showed that out of 1523 cases of counting units, a total of 369 are related to this approach, of which the most emphasized is on the component of "Attention to differences in ethnic arts" (12.67%) and then "Introducing the arts of native / regional cultures" (8.33%). Two other components, "Interfering native / regional arts as educational experiences" (2.95%) and "Using the capacities of environmental education arts educational media" (0.26%), have not a noteworthy placement in these books. This research shows that although community-based art education approach in the curriculum in Iran is very much emphasized in theory, we have seen less of its effects in the content of the art curriculum in practice.

Keywords: Art Curriculum, Community-Based Art Education, First Phase of Secondary Education

چکیده: رویکرد آموزش هنر بر مبنای جامعه با توجه به اهمیت بحث تربیت هنری و به قصد برقراری ارتباط نزدیک‌تر بین جامعه، فرهنگ و آموزش، مطرح شده است. از این رو هدف مقاله، تبیین جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در برنامه درسی هنر دوره اول متوسطه است. این مقاله به روش تحلیل محتوای کیفی و کمی انجام گرفته است. جامعه و نمونه پژوهش با هم برابر بوده و شامل کتاب‌های درسی فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶ بوده است. ابتدا مؤلفه‌های رویکرد آموزش هنر بر مبنای جامعه به روش تحلیل محتوای کیفی، از طریق کدگذاری و مقوله بندی کتاب‌های مورد مطالعه و رفت و برگشت با مبانی نظری پژوهش تدوین گردیده است که موجب استخراج چهار مؤلفه شده است. سپس کتاب‌های درسی فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه ایران در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶ بر اساس آن مؤلفه‌ها به شیوه‌ی کمی تحلیل شده است. نتیجه تجزیه و تحلیل داده‌ها مبین آن است که از ۱۵۲۳ مورد واحد شمارش، در مجموع ۳۶۹ مورد فراوانی در رابطه با این رویکرد می‌باشد که از این میان بیشترین تأکید بر مؤلفه «توجه به تفاوت‌های هنرهای قومی» (۱۲/۶۷ درصد) و پس از آن «معرفی هنر فرهنگ‌های بومی / منطقه‌ای» (۸/۳۳ درصد) می‌باشد. دو مؤلفه دیگر، «دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی» (۲/۹۵ درصد) و «استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط» (۰/۲۶ درصد)، جایگاه درخور توجهی در این کتاب‌ها نداشتند. کلیدواژه‌ها: برنامه‌درسی هنر، آموزش هنر بر مبنای جامعه، دوره اول متوسطه

atiyeh_khakbaz@yahoo.com

z.rahbarnia@alzahra.ac.ir

khakbaz@basu.ac.ir

۱. کارشناس ارشد پژوهش هنر، دانشگاه الزهرا

۲. عضو هیئت علمی دانشگاه الزهرا

۳. عضو هیئت علمی دانشگاه بوعلی سینا (نویسنده مسئول)

مقدمه

تعلیم و تربیت مشکل‌ترین مسأله‌ای است که انسان با آن درگیر است؛ بدین جهت نظام‌های آموزشی که عهده‌دار چنین مسئولیتی هستند، باید تمامی ابعاد تربیتی انسان را مدنظر قرار دهند. نظام آموزشی دارای کارکردهای مختلفی است و یکی از این کارکردها که بیانگر بخش مهمی از اهداف این نهاد است، تلاش در جهت رشد و شکوفایی قابلیت‌ها و استعداد‌های هنری و زیبایی‌شناختی فراگیران است که اصطلاحاً تربیت هنری^۱ نامیده می‌شود. تربیت هنری به معنای رشد آگاهی و حساسیت نسبت به ویژگی‌های زیبایی‌شناسانه‌ی اشیا و پدیده‌هاست (رایمر^۲ ۱۹۷۱، به نقل از مهرمحمدی و امینی، ۱۳۸۰) که فرصتی منحصر به فرد برای بهبود قدرت آفرینندگی در فراگیران ایجاد می‌کند.

آموزش هنر از دیرباز مورد توجه مربیان و اندیشمندان تعلیم و تربیت واقع شده است، به گونه‌ای که برخی از آنان یکی از پایه‌های نظام تربیتی خود را هنر قرار داده‌اند (میرزامحمدی، ۱۳۸۳: ۲۰۶). این نوع آموزش به ایجاد توانایی‌های فراوان در شاگردان منجر می‌شود که از جمله آنها؛ زمینه‌سازی برای پرورش خلاقیت و تخیل، نبوغ و نوآوری است (آیزنر^۳، ۱۹۹۴). بنابراین تربیت هنری به عنوان یک حوزه گسترده و پویا در شکل‌گیری فعالیت‌های آموزشی در یک نظام مدرسه‌ای می‌تواند آثار و نتایجی را خلق کند که شاید در کمتر حوزه‌ای از برنامه‌های درسی بتوان آنها را جستجو کرد (آیزنر، ۲۰۰۲).

رویکردهای مختلفی به تربیت هنری مطرح است مانند رویکرد سنتی، دیسپلین محور، تولیدمحور، دریافت احساس و معنا، پرورش منش‌های ممتاز فکری، معرفت زیبایی‌شناختی (مهرمحمدی، ۱۳۸۳؛ مهرمحمدی و کیان، ۱۳۹۴) و آموزش هنر بر مبنای جامعه^۴ (گودالیس و اسپیرز، ۲۰۰۲).

-
1. Art Education
  2. Reimer
  3. Eisner
  4. Community- Based Art Education (CBAE)

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

آموزش هنر بر مبنای جامعه، واژه‌ای است برای بیان ارتباط هنر، جامعه و یادگیری (وجوه اصلی این رویکرد)، به کار گرفته شده است (لاتون، ۲۰۱۹). درحقیقت این دیدگاه به قصد برقراری ارتباط نزدیک‌تر بین جامعه، هنر و آموزش، در تلاش و توسعه است و امروزه بسیاری از آموزگاران هنر، از طرفداران آن در آموزش محسوب شده و همزمان با توصیه‌ی آن، برداشت و ابتکارهای فردی خود را نیز تحت عنوان گرایش‌های این رویکرد در آموزش و برنامه درسی ارتقاء می‌دهند (گودالیوس و اسپیزر، ۲۰۰۲؛ باستوس^۲، ۱۹۹۹).

این نوع از آموزش هنر ممکن است توسط تجربیات یادگیری در مؤسسات آموزشی به شکل رسمی و یا در جامعه به شکل غیررسمی روی دهد (لاتون، ۲۰۱۹؛ کرنسکی و استفان^۳، ۲۰۰۹). این امر فرصتی فراهم می‌آورد تا مشارکت‌کنندگان با استفاده از یادگیری از یکدیگر درباره‌ی اجتماع خودشان و با ساختن ارتباطات معنادار از طریق همکاری‌های هنری الهام بخش، در تحولات اجتماعی جامعه شریک شوند (لاتون، ۲۰۱۹).

آموزش هنر بر مبنای جامعه، دانش و آگاهی دانش‌آموزان را نسبت به هویت تاریخی، اجتماعی و فرهنگی خود افزایش می‌دهد (لاو^۴، ۲۰۱۹). کرنسکی و استفان (۲۰۰۹) معتقد است هدف از این نوع آموزش هنر، تغییر اجتماعی است که در آن از هنر به عنوان فرایند فهم مسایل اجتماعی و نیز محصولی که گفتمان عمومی اجتماعی ایجاد می‌کند، بهره گرفته می‌شود. هنرها هم بازتاب فرهنگ‌اند، هم وسیله‌ی ارتباط دانش فرهنگی. از سوی دیگر، هر فرهنگی اشکال هنری منحصر به فرد و شاخص‌های خود را داراست (مهرمحمدی و کیان، ۱۳۹۴). از این‌رو، آموزش اجتماعی هنر و همچنین مطالعه هنر فرهنگ‌ها، موجب ارتقای دانش‌آموزان در شناخت و تجزیه و تحلیل نقادانه جامعه خود و نیز آگاهی درباره‌ی غنا، معانی دیرینه و ریشه-دار فرهنگ خویش می‌گردد (باستوس، ۱۹۹۹).

-
1. Lawton
  2. Bastos
  3. Krensky & Steffan
  4. Lau

واشینگتون^۱ (۲۰۱۱) نیز بر این مسئله تأکید دارد که این رویکرد به آموزش هنر، موجب توسعه خلاقیت برای کشف راه‌هایی برای مواجهه با مشکلات اجتماعی می‌شود. این امر از آن جهت است که آموزش هنر بر مبنای جامعه راهی برای گفت‌وگو انتقادی بین کلاس و جامعه ایجاد می‌کند (لیم، چانگ و سانگ، ۲۰۱۳).

این رویکرد را می‌توان از چند بعد مورد بحث قرار داد؛ از طرفی اهمیت هنری که در جوامع محلی و منطقه‌ای خلق می‌گردد این است که دانش‌آموزان و آموزگاران از این طریق از وجوه مختلف زندگی پیرامون خویش، آگاهی و شناخت کسب می‌کنند (گودالیوس و اسپیرز، ۲۰۰۲)، ارزش‌های فرهنگی ارج گذاشته و موجب تقویت اعتماد به نفس می‌گردد و به سبب آن انگیزه برای یادگیری بیشتر، و یادگیری تسهیل می‌شود (اوکانر^۲، ۲۰۱۴). این در حالی است که فقدان فرهنگ‌های بومی در برنامه درسی هنر منجر می‌شود که هنرهای بومی با خطر نابودی و تضعیف روبرو شده و برای نسل جوان بیگانه خواهند بود و بدین گونه و به تدریج رو به زوال خواهند رفت. در نتیجه باید بیان داشت که ارزش‌های بومی، هویت فرهنگی، تجارب جامعه و دانش بومی بخش محوری این رویکرد در برنامه درسی به شمار می‌آید و هدف اصلی آن، استفاده از هنر برای ارتقای فهم و نگرش فرهنگی است.

آموزش هنر بر مبنای جامعه، تاریخچه طولانی دارد اما در دهه ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ توسعه پیدا کرد (کرنسکی و استفان، ۲۰۰۹). این رویکرد از ۱۹۲۰ به دنبال نظریه بازسازی اجتماعی طرح شد. دیویی^۳ (۱۹۳۴) با تأکید بر آن که هنر نقش مهمی در ساختن حس واقعیت برای مردم دارد بر این امر تأکید داشت. وی معتقد بود که یادگیرندگان از طریق تجربیات هنری، مهارت و دانش هنری کسب می‌کنند که این تجارب فرصت تغییر و بازسازی فعال واقعیت اجتماعی را به آنان خواهد داد (لاو، ۲۰۱۹). اندیشه‌های پائولو فریر^۴ در خصوص تحول اجتماعی توسط آموزش که در دهه‌ی ۱۹۶۰ مطرح شد در توسعه آموزش هنر بر مبنای جامعه نقش مهمی دارد

-
1. Washington
  2. Lim, Chang & Song
  3. O'Connor
  4. Dewey
  5. Paulo Freire

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

(باستوس، ۱۹۹۹). پس از آن، روز به روز به محبوبیت این رویکرد به آموزش هنر افزوده شد (گودالیوس و اسپیزر، ۲۰۰۲؛ باستوس، ۱۹۹۹).

با این‌که اهمیت آموزش هنر بر مبنای جامعه امروزه بر کسی پوشیده نیست، اما با شکل برنامه درسی هنر مرسوم در مدارس در تعارض است. این تعارض از آنجاست که در برنامه درسی مدارس، «آموزش هنر برای خود هنر» غلبه دارد که هنر را بدون ارتباط به زمینه‌ها و نیازهای اجتماعی معرفی کرده است. در حالی‌که در رویکرد آموزش هنر بر مبنای جامعه، هنر، محصل فرهنگی-اجتماعی است و به جای یادگیری محض هنر در این رویکرد، درباره‌ی محصولات فرهنگی آموزش داده می‌شود. به این جهت، برای آن‌که آموزش هنر بر مبنای جامعه در برنامه درسی رسمی هنر تجلی پیدا کند، نیاز به نو مفهوم‌پردازی برنامه درسی مرسوم هنر است. این چالش موجب شده که این رویکرد بیشتر به شکل غیررسمی توسعه یابد (لاو، ۲۰۱۹).

اولبریچت^۱ (۲۰۰۵) سه هدف را در آموزش هنر بر مبنای جامعه معرفی کرده است که به شکل مراحل گام به گام می‌باشند و عبارتند از:

۱- درک دانش‌ها و مهارت‌های سنتی مرتبط با هنر و ارتقای توانایی و دانش فردی در این خصوص؛

۲- درک فرهنگ‌های بومی و محلی توسط دانش‌آموزان؛

۳- بازسازی و تحول ارزش‌های اجتماعی توسط دانش‌آموزان.

همان‌گونه که مشاهده می‌شود برای آن‌که این اهداف در محتوا تجلی یابد، می‌بایست ابتدا دانش و مهارت هنری که هدف اصلی در برنامه سنتی هنر نیز هست آموزش داده شود. سپس فرهنگ بومی دانش‌آموزان در خصوص آن هنر معرفی و تحلیل گردد. در نهایت، انتظار بازسازی و تحول ارزشی در دانش‌آموزان برود که منجر به خلق هنر بر مبنای جامعه می‌شود. از طرف دیگر، آنجا که معلمان عناصر اصلی اجرای برنامه‌های درسی هستند، برای آن‌که آموزش هنر بر مبنای جامعه اتفاق بیفتد، نیاز به معلمان هنری با ویژگی‌های خاصی نیز هستیم.

آموزشگران این رویکرد، مربیان هنری هستند که هنر، تعلیم و تربیت و مسایل اجتماعی را می‌دانند و از زاویه یک هنرمند، از طریق هنرهای تجسمی، رسانه‌های اجتماعی و تعامل عمومی بر تحولات اجتماعی و سیاسی اثر می‌گذارند. در واقع، آن‌ها هنرمندانی هستند که ابزارهای انسان‌شناسی، جامعه‌شناسی و مربی‌گری را در کار خود استفاده می‌کنند (لاتون، ۲۰۱۹).

آموزش هنر بر مبنای جامعه در ایران از اهمیتی مضاعف برخوردار است، چرا که جامعه ایرانی، جامعه‌ای گونه‌گون و متنوع است. مردم کشور ما را اقوام و ملیت‌های گوناگونی تشکیل می‌دهند و در واقع، ایران از جمله کشورهای جهان است که در آن خرده فرهنگ‌های گوناگون را می‌توان مشاهده کرد (مصطفی‌زاده و دیگران، ۱۳۹۲). به بیان دیگر، با در نظر گرفتن تاریخ و قدمت چند هزار ساله و همچنین تنوع فرهنگی که در ایران شاهد آن هستیم، ایران از قوی‌ترین گنجینه‌های هنرهای قومی در جهان شناخته شده است. علاوه بر این هنرهای قومی در ایران به لحاظ تنوع، بحث‌های قومی، ادبیات قومی و بخصوص ادبیات شفاهی و دیگر شاخه‌های مربوط به آن در جهان امروز از جایگاه خاصی برخوردار بوده و غنای آن بر هیچ‌کس پوشیده نیست (فاضلی، ۱۳۹۱: ۱۲۸).

آموزش هنر در ایران، که از طریق برنامه درسی رسمی مدارس انجام می‌گیرد، در سال‌های اخیر با تغییراتی مواجه شده است که به نظر می‌رسد، بیش از گذشته در جستجوی برقراری ارتباط جامعه و آموزش است. تدوین سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی موجب توجه به مسایل فرهنگی و اجتماعی در حوزه آموزش شده است. در بخش فلسفه تربیت رسمی و عمومی در جمهوری اسلامی ایران، که بخش دوم از مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش را تشکیل می‌دهد، بر این امر تأکید شده است که تربیت رسمی و عمومی پدیده‌ای تاریخی و زمینه محور است، به این معنی که بر بستر تاریخی و اجتماعی جامعه می‌روید و نشو و نما می‌کند و یکی از واقعیت‌های جامعه‌ی ایرانی، پذیرش کثرت قومی و فرهنگی است که می‌بایست در برنامه‌های درسی تجلی پیدا کند (مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰). در برنامه درسی ملی نیز در خصوص حوزه تربیتی «فرهنگ و هنر»، بر دستیابی به بصیرت فرهنگی از طریق تربیت فرهنگی تأکید شده است که نه تنها از طریق حوزه

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

تربیت و یادگیری فرهنگ هنر، که به عنوان فرابرنامه درسی، از طریق ظرفیت همه حوزه‌های یادگیری دنبال می‌شود (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱).

همچنین پس از سی سال خلأ در برنامه درسی هنر، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی با طراحی برنامه درسی جدیدی برای درس هنر، به وضعیت نابسامان آموزش هنر سامان بخشید و کتاب‌های جدید با عنوان «فرهنگ و هنر»، زیر چتر طرح هنر در دوره اول متوسطه قرار گرفتند و از سال تحصیلی ۹۳-۱۳۹۲، وارد نظام آموزشی کشور شدند. قرار گرفتن عنوان «فرهنگ» در کنار «هنر»، خود نشانگر توجه به مسأله ارتباط فرهنگ، هنر و جامعه است. اما این جای سؤال وجود دارد که با توجه به این تغییر در جهت‌گیری برنامه درسی هنر، به راستی توجه به مباحثی مانند آموزش هنر بر مبنای جامعه تا چه حد در کتاب‌های درسی محقق شده است؟

روش پژوهش

این پژوهش از نوع آمیخته است که به شیوه تحلیل محتوای کیفی و کمی انجام شده است. جامعه و نمونه پژوهش با هم برابر است و کلیه کتاب‌های درسی هنر دوره اول متوسطه ایران در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶ (در مجموع شامل سه کتاب «فرهنگ و هنر» پایه‌ی هفتم، هشتم و نهم) است که هر سه آنها مورد بررسی قرار گرفته است.

در قسمت کیفی پژوهش، محتوای کتاب‌های درسی فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه ایران (پایه هفتم، هشتم و نهم) کدگذاری شد و به هر مطلبی در هر کتاب مورد مطالعه، اعم از متن، تصویر و یا فعالیت که مطلبی مرتبط با آموزش هنر بر مبنای جامعه در آن یافت می‌شد، کدی اختصاص گرفت. سپس کدهای یافت شده با هم تلفیق شدند و در رفت و برگشت با مبانی نظری و پیشینه آموزش هنر بر مبنای جامعه (لاو، ۲۰۱۹؛ لاوتون، ۲۰۱۹؛ اوکانر، ۲۰۱۴؛ لیم، چانگ و سانگ، ۲۰۱۳؛ واشینگتون، ۲۰۱۱؛ کرنسکی و استفان، ۲۰۰۹؛ اولبریچت، ۲۰۰۵؛ گودالیوس و اسپیرز، ۲۰۰۲؛ باستوس، ۱۹۹۹) و اسناد و مصوبات رسمی آموزشی کشور (مبانی نظری سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰؛ برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱)، مؤلفه‌های مورد نظر برای آموزش هنر بر مبنای جامعه از درون کتاب‌های درسی تدوین گردید تا به عنوان ملاک‌های تحلیل در قسمت دوم پژوهش استفاده گردد. این مؤلفه‌ها عبارتند از:

- ۱- توجه به تفاوت‌های هنرهای قومی
- ۲- معرفی هنر فرهنگ‌های بومی / منطقه‌ای
- ۳- دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی
- ۴- استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط مؤلفه‌ها به ترتیب از غیر فعال به فعال می‌باشند. دو مورد اول بیشتر با گام دوم و دو مورد دوم با گام سوم از مراحل اولبریچت (۲۰۰۵)، همخوانی دارد.

در مرحله دوم، محتوای کتاب‌های درسی فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه ایران (پایه هفتم، هشتم و نهم) با توجه به ملاک‌های تحلیل (مؤلفه‌های رویکرد آموزش هنر بر مبنای جامعه مستخرج از مرحله اول)، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

واحد ثبت در قسمت متن به صورت پاراگراف (همچنین تحلیل به مضمون نیز صورت گرفته است)، مقیاس فعالیت یک پرسش ویژه یا منفرد (هم در متن و هم در آخر درس) و مقیاس تحلیل تصویر یک تصویر، عکس و یا نمودار می‌باشد. بدین ترتیب، داده‌ها پس از جمع‌آوری به روش‌های مختلف (کیفی و کمی) خلاصه شده و آنگاه در قالب‌های مختلفی نظیر جدول، شرح و توضیح، و یا اشکال دیداری ارائه شدند و در نهایت از داده‌ها نتیجه‌گیری شده است.

یافته‌های پژوهش

نتایج تحلیل داده‌های مرحله اول این پژوهش، مبین چهار مؤلفه اصلی در آموزش هنر بر مبنای جامعه است که در مرحله دوم، هر مؤلفه در کتابهای درسی فرهنگ و هنر پایه‌های هفتم، هشتم و نهم تحلیل شده است که در ادامه شرح داده خواهد شد.

مؤلفه اول: توجه به تفاوت‌های هنرهای قومی

این مؤلفه بر پایه تنوع فرهنگی و قومی بنا شده و به دور از پیش‌داوری و سیاست‌های تبعیض نژادی می‌باشد. چنانکه جامع و فراگیر است و حاوی اصولی می‌باشد که وجود تنوع و تکثر هنرهای قومی و منطقه‌ای را به رسمیت شناخته و از آگاهی در خصوص فرهنگ‌ها، تاریخ و ارزش‌های آنها پشتیبانی می‌کند و از این‌رو موضوعات درسی، دربردارنده هنرها و دیدگاه‌های

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

مختلف این گروه‌ها می‌باشد. این مؤلفه فقط توجه یادگیرنده را به تفاوت‌های هنر اقوام مختلف جلب می‌کند.

مصادق این مؤلفه در متن کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم و هشتم به ترتیب شرح زیر است: «انواع نقطه‌ها را در طبیعت، هنرهای سنتی (خاتم‌کاری، قالی‌بافی، کاشی‌کاری، سوزندوزی و ...) و آثار هنری معاصر جست‌وجو کنید. این فعالیت را می‌توانید با مشاهده‌ی آثار هنری منطقه و محل زندگی خود انجام دهید» (فرهنگ و هنر پایه هفتم، ۱۳۹۶: ۱۴).

«آیا می‌توانید نمونه‌هایی از تقارن را در آثار هنری مختلف محل زندگی خود بیابید؟» (فرهنگ و هنر پایه هشتم، ۱۳۹۶: ۲۴).

و در بخش هنرهای سنتی (مبحث طراحی نقوش تزئینی) در کتاب پایه نهم تحت عنوان «تجربه‌های بیشتر» آمده است:

«در شهر و منطقه‌ی خود کاربرد نقش‌های هشت و چهار لنگه را در هنرهای مختلف بررسی و مقایسه کنید» (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۶).

از سوی دیگر، در تصاویر مختلف استفاده شده می‌توان به نکاتی برخورد که نشان از رویکرد کتاب فرهنگ و هنر به مؤلفه‌ی توجه به تفاوت‌های هنرهای قومی دارد. تعدادی از این موارد در اینجا نشان داده شده است:

چکش فولادی با نقش پرنده از جنس فولاد

آویز کمر با نقش پرنده

(فرهنگ و هنر پایه هشتم، ۱۳۹۶: ۲۰)

نقش طاووس (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۴۶)

نتیجه تحلیل داده‌ها بر اساس فراوانی مشاهده شده در هر کدام از کتابهای هفتم، هشتم و نهم به تفکیک در جداول ۱، ۲ و ۳ آورده شده است.

جدول ۱. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی اول (توجه به تفاوت هنرهای قومی) در کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۱/۶۶	۹	۳/۲۶	۶	۱/۳۹	۳	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۲/۳۹	۱۳	۴/۸۹	۹	۰/۴۶	۱	۲/۰۹	۳	نقاشی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	عکاسی	
۱/۲۹	۷	۳/۲۶	۶	۰/۴۶	۱	۰	۰	خوشنویسی	
۲/۳۹	۱۳	۷/۰۶	۱۳	۰/۴۶	۱	۰	۰	طراحی	هنرهای سنتی
۱/۱۰	۶	۲/۷۱	۵	۰/۴۶	۱	۰	۰	سنتی	
۰/۱۸	۱	۰	۰	۰/۴۶	۱	۰	۰	گلیم‌بافی	
۰/۱۸	۱	۰	۰	۰/۴۶	۱	۰	۰	سفالگری	
۱/۴۷	۸	۱/۰۸	۲	۱/۸۶	۴	۱/۳۹	۲	هنرهای آوایی	
۰/۵۵	۳	۰	۰	۱/۳۹	۳	۰	۰	هنرهای نمایشی	
۱۱/۰۷	۶۰	۲۲/۲۸	۴۱	۶/۵۱	۱۴	۳/۴۹	۵	فراوانی کل	

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

همانطور که مشاهده می‌شود در کتاب فرهنگ هنر پایه‌ی هفتم، ۱۱,۰۷٪ از متن، فعالیت تصاویر کتاب به مؤلفه توجه به تفاوت‌های هنرهای قومی پرداخته است. بیشترین فراوانی مربوط به تصاویر کتاب و در بخش طراحی در هنرهای سنتی است.

جدول ۲. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی اول (توجه به تفاوت هنرهای قومی) در کتاب فرهنگ و هنر پایه هشتم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۷/۳۷	۲۵	۱۰/۴۰	۱۸	۳/۶۰	۴	۵/۴۵	۳	طراحی	هنرهای تجسمی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	تصویرسازی	
۱/۱۷	۴	۱/۷۳	۳	۰/۹۰	۱	۰	۰	عکاسی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوشنویسی	
۸/۵۵	۲۹	۱۲/۱۳	۲۱	۴/۵۰	۵	۵/۴۵	۳	فراوانی کل	

در کتاب فرهنگ و هنر پایه هشتم، همانطور که جدول شماره ۲ نشان داده است، ۸,۵۵٪ از کتاب به مؤلفه توجه به هنرهای قومی اختصاص یافته است. باز هم بیشترین فراوانی مربوط به بخش تصاویر و در قسمت هنرهای تجسمی از نوع طراحی می‌باشد.

جدول ۳. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی اول (توجه به تفاوت هنرهای قومی) در کتاب فرهنگ و هنر پایه نهم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۰/۶۲	۴	۱/۴۱	۴	۰	۰	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۲/۴۹	۱۶	۲/۸۳	۸	۴/۱۱	۷	۰/۵۲	۱	نگاشتنار	
۰/۱۵	۱	۰/۳۵	۱	۰	۰	۰	۰	عکاسی	
۰/۶۲	۴	۰/۷۰	۲	۱/۱۷	۲	۰	۰	خوشنویسی	
۲/۱۸	۱۴	۴/۶۰	۱۳	۰/۵۸	۱	۰	۰	طراحی نقوش	هنرهای

								تزیینی	سنتی
۴/۰۴	۲۶	۸/۸۶	۲۵	۰/۵۸	۱	۰	۰	هنرهای زیرلاکی	
۴/۹۸	۳۲	۱۰/۶۳	۳۰	۱/۱۷	۲	۰	۰	سوزن- دوزی‌های سنتی ایران	
۱/۰۹	۷	۱/۰۶	۳	۱/۱۷	۲	۱/۰۵	۲	هنرهای آوایی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای نمایشی	
۱۶/۱۹	۱۰۴	۳۰/۴۹	۸۶	۸/۸۲	۱۵	۱/۵۷	۳	فراوانی کل	

در کتاب فرهنگ و هنر پایه‌ی نهم، ۱۶،۱۹٪ از کتاب به مؤلفه توجه به تفاوت هنرهای قومی پرداخته است که بیشترین فراوانی مربوط به بخش تصاویر و قسمت سوزن‌دوزی‌های ایرانی از هنرهای سنتی است.

مؤلفه دوم: معرفی هنر فرهنگ‌های بومی / منطقه‌ای

این مؤلفه از آگاهی در خصوص فرهنگ‌ها، تاریخ و هنر اقوام محلی پشتیبانی می‌کند. در این مسیر، حوزه‌های یادگیری به تناسب، پیشینه، تاریخ و دیدگاه‌های مختلف گروه‌های قومی و نژادی را منعکس ساخته و سهم و نقش مثبتی که هر یک از این خرده فرهنگ‌ها در شکل‌گیری فرهنگ ملی داشته است را تأکید و برجسته می‌سازد. این مؤلفه از مورد قبل که صرفاً توجه یادگیرنده را جلب می‌کرد، آگاهی بیشتری ایجاد می‌کند و به معرفی هنر فرهنگ‌های مختلف نیز می‌پردازد.

در نتیجه، باید بیان داشت که این اصل منجر به تغذیه کافی دانش‌آموزان از حیث میراث فرهنگی ایشان می‌گردد و از سوی دیگر، توجه به ویژگی‌های فرهنگی دانش‌آموزان هر یک از خرده فرهنگ‌ها و اقوام از احساس بیگانگی دانش‌آموزان نسبت به برنامه‌های درسی می‌کاهد و به نوعی آنها حضور خود و زندگی خویش را در برنامه درسی احساس می‌نمایند. این در حالی

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

است که نکته‌ی قابل توجه آن است که این امر به معنای ارائه برنامه‌های درسی دارای فرصت-ها و امکانات یکسان و مشابه یادگیری نمی‌باشد؛ به عبارت دیگر، عدالت را مساوات نیست.

مصادق این مؤلفه در متن درس سوم از مبحث سوزن‌دوزی‌های سنتی ایران (هنرهای سنتی) در پایه نهم با عنوان «پته‌دوزی» به صورت مبسوط چنین بیان شده است؛

«پته‌دوزی نوعی رودوزی سنتی کرمان است که نوعی از آن در دوره‌ی ساسانیان رایج بوده است. ارزشمندترین و پرکارترین نمونه پته‌دوزی روپوش مقبره‌ی شاه نعمت‌الله ولی در ماهان کرمان شناسایی شده است. در این دوخت ابتدا خطوط طرح را ساقه‌ی ظریف کرده و سپس داخل طرح‌ها را با دوختی به نام پتک کشیه یا پتک خیاری توپردوزی می‌نمایند. پته‌دوزی منظره‌ای بدیع از گل و بوته‌های رنگین را به نمایش می‌گذارد و اغلب زنان و دختران استان کرمان به این هنر اشتغال دارند. نقش‌های عمده و اصیل پته‌دوزی عبارت است از: درخت زندگی یا انواع بته‌جقه، پیچک ترنج، سروچه، گل بادامی و شمشه‌ای؛ که به صورت لچک ترنج، نقش محرابی و سجاده‌ای، روی پرده‌ها، رو رختخوابی، سجاده و جانماز، بقچه و روبه پستی دوخته می‌شود» (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۴۹).

«از اساتید مشهور این هنر در سده‌ی سیزدهم هجری قمری می‌توان از استاد فرج‌الله کرمانی و استاد میرعلی کرمانی نام برد» (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۵۲).

و در جهت این مطلب نیز تصاویری از این نوع هنر تدارک دیده شده است. همچنین در درس اول از بخش هنرهای آوایی پایه نهم در قسمت «متن» به این مؤلفه اشاره شده است. در این درس برای آشنایی با مفهوم وزن (ریتم) چنین آمده است:

«آواهای سوار بازی در لرستان را با آواهای عزا در همان ناحیه مقایسه کنید. چه تفاوتی بین آنها وجود دارد؟ چقدر این عامل می‌تواند در ایجاد احساس هیجان یا اندوه نقش داشته باشد؟ برای درک این موضوع، کافی است به ضرباتی که نوازندگان دهل بر ساز خود می‌زنند توجه کنید تا به آن پی ببرید.

در هر دو نمونه، از دهل و سرنا استفاده می‌شود» (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۵۹).

از سوی دیگر تصاویر زیر از کتاب پایه هفتم گویای این مؤلفه هستند:

بشقاب میناکاری - اصفهان (فرهنگ و هنر پایه هفتم، ۱۳۹۶: ۵) قلاب‌دوزی - رشت (فرهنگ و هنر پایه هفتم، ۱۳۹۶: ۷)

مسجد جامع یزد (فرهنگ و هنر پایه هفتم، ۱۳۹۶: ۲۶) مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیل (فرهنگ و هنر پایه هشتم، ۱۳۹۶: ۲۷)

نتیجه تحلیل داده‌ها بر اساس فراوانی مشاهده شده در هر کدام از کتابهای هفتم، هشتم و نهم به تفکیک در جداول ۴، ۵ و ۶ آورده شده است.

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

جدول ۴. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی دوم (معرفی هنر فرهنگ‌های بومی/منطقه‌ای) در کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۱/۶۶	۹	۴/۸۹	۹	۰	۰	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۲/۲۱	۱۲	۶/۵۲	۱۲	۰	۰	۰	۰	نقاشی	
۰/۹۲	۵	۲/۷۱	۵	۰	۰	۰	۰	عکاسی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوشنویسی	
۱/۶۶	۹	۴/۸۹	۹	۰	۰	۰	۰	طراحی سنتی	هنرهای سنتی
۰/۹۲	۵	۲/۷۱	۵	۰	۰	۰	۰	گلیم‌بافی	
۱/۶۶	۹	۳/۲۶	۶	۰	۰	۲/۰۹	۳	سفالگری	
۰/۳۶	۲	۰/۵۴	۱	۰	۰	۰/۶۹	۱	هنرهای آوایی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای نمایشی	
۹/۴۰	۵۱	۲۵/۵۴	۴۷	۰	۰	۲/۷۹	۴	فراوانی کل	

جدول فوق نشان می‌دهد که در کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم، ۹,۴۰٪ به مؤلفه دوم، یعنی معرفی هنر فرهنگ‌های بومی / منطقه‌ای اختصاص یافته است که بیشترین فراوانی آن مربوط به تصاویر قسمت نقاشی در هنرهای تجسمی است.

جدول ۵. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی دوم (معرفی هنر فرهنگ‌های بومی/منطقه‌ای) در کتاب فرهنگ و هنر پایه هشتم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۷/۶۶	۲۶	۱۵/۰۲	۲۶	۰	۰	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	تصویرسازی	
۰/۵۸	۲	۱/۱۵	۲	۰	۰	۰	۰	عکاسی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوشنویسی	
۸/۲۵	۲۸	۱۶/۱۸	۲۸	۰	۰	۰	۰	فراوانی کل	

همانطور که مشخص است، در کتاب فرهنگ و هنر پایه هشتم، ۸,۲۵٪ مطالب به معرفی هنر فرهنگ‌های بومی/منطقه‌ای پرداخته است که بیشترین آن در قسمت تصاویر مربوط به طراحی در هنرهای تجسمی است.

جدول ۶. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی دوم (معرفی هنر فرهنگ‌های بومی/منطقه‌ای) در کتاب فرهنگ و هنر پایه نهم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۱/۰۹	۷	۲/۴۸	۷	۰	۰	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۰/۱۵	۱	۰/۳۵	۱	۰	۰	۰	۰	نگاشتار	
۰/۳۱	۲	۰/۷۰	۲	۰	۰	۰	۰	عکاسی	
۰/۱۵	۱	۰/۳۵	۱	۰	۰	۰	۰	خوشنویسی	
۳/۲۷	۲۱	۷/۰۹	۲۰	۰	۰	۰/۵۲	۱	طراحی نقوش تزیینی	هنرهای سنتی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای زیرلاکی	
۱/۷۱	۱۱	۲/۴۸	۷	۰/۵۸	۱	۱/۵۷	۳	سوزن- دوزی‌های سنتی ایران	
۰/۷۷	۵	۰/۳۵	۱	۰	۰	۲/۱۰	۴	هنرهای آوایی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای نمایشی	
۷/۴۷	۴۸	۱۳/۸۲	۳۹	۰/۵۸	۱	۴/۲۱	۸	فراوانی کل	

در کتاب فرهنگ و هنر پایه نهم، ۷,۴۷٪ مطالب به معرفی هنر فرهنگ‌های بومی/منطقه‌ای اختصاص یافته است که بیشترین فراوانی مربوط به تصاویر بخش طراحی نقوش تزیینی در هنرهای سنتی است.

مؤلفه سوم: دخالت دادن هنرهای بومی/منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی

این مؤلفه به آموزش کیفی به عنوان یکی از اصول این رویکرد تأکید دارد و حاوی ویژگی‌هایی است که وجود تنوع، علائق و تجارب قبلی دانش‌آموزان را به رسمیت شناخته، آنان را تشویق می‌کند تا به دانش فرهنگی خودشان صدا بخشیده و آن را تبیین کنند. از این‌رو، این مؤلفه با فراهم‌سازی فرصت‌های یادگیری هنر فرهنگ‌های بومی و منطقه‌ای در برنامه درسی متمرکز، راه‌کارهایی عملی جهت حفظ این هنرها طراحی کرده و رشد و بالندگی آنها را مورد تأیید و حمایت قرار می‌دهد. در این مؤلفه، یادگیرنده به شکل فعال با هنرهای بومی/منطقه‌ای درگیر می‌شود.

این مؤلفه دارای مزایای فراوانی است؛ نخست اینکه، از آنجایی که یادگیری در این‌گو در جهت نیازها، علائق، توانمندی‌ها و تجارب دانش‌آموزان است، امکان عمق بخشیدن و معنادار کردن یادگیری افزایش می‌یابد. دوم، تجربه‌های یادگیری که بدین وسیله حاصل می‌شود، ماندگاری بیشتری دارند و بیشتر در حوزه‌ی ارزش‌ها نهادینه می‌شوند. در نهایت، به دلیل تأکید بر ظرفیت و پتانسیل موجود داخل فرهنگ‌ها در این‌الگوی برنامه درسی، این نوع برنامه‌ها به نحوی می‌تواند به عنوان عامل مهم تقویت فرهنگ ملی نیز قلمداد گردد.

مصادق این مؤلفه در درس اول از فصل طراحی سنتی (بخش هنرهای سنتی) در کتاب پایه هفتم، در ذیل «تجربه‌های بیشتر» آمده است:

«در مورد هنرهای سنتی تحقیق کنید و با رشته‌های مختلف آن آشنا شوید. آیا در منطقه و محل زندگی شما هنر سنتی خاصی وجود دارد؟» (فرهنگ و هنر پایه هفتم، ۱۳۹۶: ۷۳).

در درس سوم و چهارم از مبحث طراحی، درباره‌ی بناها و فضاهای معماری و تزیینات آنها، در کتاب پایه هشتم در ذیل «تجربه‌های بیشتر» چنین آمده است:

«از روی بناهای تاریخی منطقه خود طراحی کنید» (فرهنگ و هنر پایه هشتم، ۱۳۹۶: ۲۹).

«از میان بناهای ارزشمند منطقه خود، نمونه‌ای را انتخاب کنید. در مورد تاریخ ساخت بنا و اجرای تزیینات، نام هنرمندان، هنرهای به کار رفته در آن، روش تزیین سطوح، هماهنگی طرح‌ها و رنگ‌ها و ... تحقیق کنید. اطلاعات مورد نیاز را از کتاب‌ها، وبگاه اینترنتی، افراد آگاه

و ... جمع‌آوری کنید. طرح‌ها یا عکس‌های خود را به این اطلاعات اضافه کنید و آنها را برای هم‌کلاسی‌هایتان شرح دهید» (فرهنگ و هنر پایه هشتم، ۱۳۹۶: ۳۵).

در مبحث هنرهای زیرلاکی (درس سوم) کتاب نهم نیز ذیل عنوان «تجربه‌های بیشتر» چنین آمده است:

«در منطقه‌ی محل زندگی خود خانه‌های قدیمی را جست‌وجو کنید و نمونه‌های در و پنجره و سقف چوبی نقاشی شده را بیابید. سپس گزارشی درباره‌ی این خانه‌ها و نوع تزیینات به کار رفته در آنها، تنوع و ظرافت طرح‌ها و نقش‌های زیر لاک‌ی به هم‌کلاسی‌هایتان ارائه دهید» (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۳۵).

نتیجه تحلیل داده‌ها بر اساس فراوانی مشاهده شده در هر کدام از کتابهای هفتم، هشتم و نهم به تفکیک در جداول ۷، ۸ و ۹ آورده شده است.

جدول ۷. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی سوم (دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی)

در کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۰/۱۸	۱	۰	۰	۰/۴۶	۱	۰	۰	نقاشی	
۰/۵۵	۳	۰	۰	۱/۳۹	۳	۰	۰	عکاسی	
۰/۱۸	۱	۰	۰	۰/۴۶	۱	۰	۰	خوشنویسی	
۰/۵۵	۳	۰	۰	۱/۳۹	۳	۰	۰	طراحی ستی	هنرهای سنتی
۰/۷۳	۴	۰	۰	۱/۳۹	۳	۰/۶۹	۱	گلیم‌بافی	
۰/۱۸	۱	۰	۰	۰/۴۶	۱	۰	۰	سفالگری	
۰/۷۳	۴	۰	۰	۱/۸۶	۴	۰	۰	هنرهای آوایی	
۰/۹۲	۵	۰	۰	۲/۳۲	۵	۰	۰	هنرهای نمایشی	
۴/۰۵	۲۲	۰	۰	۹/۷۶	۲۱	۰/۶۹	۱	فراوانی کل	

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

جدول شماره ۷ نشان می‌دهد، ۴,۰۵٪ مطالب کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم به دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی اختصاص دارد که بیشترین فراوانی در قسمت فعالیت در بخش هنرهای نمایشی است.

جدول ۸. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی سوم (دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی) در کتاب فرهنگ و هنر پایه هشتم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۰/۸۸	۳	۰	۰	۲/۷۰	۳	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۰/۲۹	۱	۰	۰	۰/۹۰	۱	۰	۰	تصویرسازی	
۰/۵۸	۲	۰	۰	۱/۸۰	۲	۰	۰	عکاسی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوشنویسی	
۱/۷۶	۶	۰	۰	۵/۴۰	۶	۰	۰	فراوانی کل	

در کتاب فرهنگ و هنر پایه نهم، تنها ۱,۷۶٪ مطالب به مؤلفه سوم، یعنی دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی اختصاص دارد. تنها بخشی که به آن پرداخته است، فعالیت‌هاست و بیشترین فراوانی به قسمت طراحی در هنرهای تجسمی اختصاص یافته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۹. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی سوم (دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی) در کتاب فرهنگ و هنر پایه نهم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۰/۱۵	۱	۰	۰	۰/۵۸	۱	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۰/۳۱	۲	۰	۰	۱/۱۷	۲	۰	۰	نگاشتار	
۰/۱۵	۱	۰	۰	۰/۵۸	۱	۰	۰	عکاسی	
۰/۱۵	۱	۰	۰	۰/۵۸	۱	۰	۰	خوشنویسی	
۰/۳۱	۲	۰	۰	۱/۱۷	۲	۰	۰	طراحی	هنرهای سنتی
								نقوش	
								تزیینی	
۰/۱۵	۱	۰	۰	۰/۵۸	۱	۰	۰	هنرهای زیرلاکی	
۰/۴۶	۳	۰	۰	۱/۷۶	۳	۰	۰	سوزن-	
								دوزی‌های سنتی ایران	
۰/۹۳	۶	۰	۰	۳/۵۲	۶	۰	۰	هنرهای آوایی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای نمایشی	
۲/۶۴	۱۷	۰	۰	۱۷	۱۷	۰	۰	فراوانی کل	

در پایه هشتم، ۲،۶۴٪ از کتاب فرهنگ و هنر به دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی پرداخته است که بیشترین آن مربوط به بخش فعالیت‌های مربوط به هنرهای آوایی است.

مؤلفه چهارم: استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط

بر اساس این مؤلفه برنامه درسی هنر انعطاف‌پذیر است و برای این کار، از سازوکارهای مختلفی استفاده می‌کند که این خود در راستای کمک به شکل‌گیری هویت‌های ویژه دانش-آموزان می‌باشد. در این مسیر، می‌توان مشاهده نمود که آموزش هنر با چنین گرایشی با مراکز هنری و فعالیت‌های مربوط به آن در حول و حوش مدرسه سریعاً و به آسانی رابطه برقرار می‌کند و بدین وسیله با تفکری که فعالیت‌های زنده و خلاق محیط زندگی را فاقد اهمیت انگاشته و آن را به گونه‌ای خصومت‌آمیز، انکار می‌کند به مبارزه برمی‌خیزد. لذا این مؤلفه یکی از مسائل اساسی در خلق محیط مؤثر یاددهی-یادگیری هنر نیز به شمار می‌آید.

این مؤلفه از انواع رسانه‌های آموزشی بهره می‌برد تا فرد را نسبت به هنر مبتنی بر محیط خود آگاه سازد. بر خلاف سه مؤلفه قبل که به توجه، معرفی و درگیری یادگیرنده با هنرهای قومی می‌پرداخت، این مؤلفه به تعامل یادگیرنده با فعالیت‌های هنری جاری در محیط اجتماعی خود می‌پردازد.

مصادق این مؤلفه در درس دوم از بخش هنرهای نمایشی کتاب پایه نهم تحت عنوان «تجربه‌های بیشتر» از دانش‌آموزان خواسته شده است تا به دیدن نمایش‌های روی صحنه بروند و در بخش دیگری از همین فصل (درس سوم) باز هم در قسمت «تجربه‌های بیشتر» با دیدن نمایش‌های روی صحنه از دانش‌آموزان می‌خواهد تا بر اساس مشاهدات خود درباره‌ی نمایش گفت‌وگو نمایند.

«به دیدن نمایش‌های روی صحنه بروید و دقت کنید که هر کدام از بازیگران چگونه به ایفای نقش می‌پردازند» (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۷۲).

«از معلم هنر خود بخواهید چند نمایش در حال اجرا را به شما معرفی کند تا شما به همراه دوستانتان به دیدن آن نمایش‌ها بروید. پس از تماشای آنها، (اگر امکان دارد با کارگردان و دیگر عوامل صحنه) درباره‌ی نمایش گفت‌وگو کنید» (فرهنگ و هنر پایه نهم، ۱۳۹۶: ۱۷۵).

در کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم کمتر مطلبی را می‌توان یافت که دال بر نقش مؤلفه‌ی «استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط در محتوای کتاب‌های درسی» باشد و تنها در بخش عکاسی (درس اول)، این مؤلفه مورد توجه واقع شده است. در

این درس که به مبحث منظره‌یاب پرداخته شده است، تلاش شده است تا دانش‌آموزان مفهوم دید عکاسی را درک نمایند. در پایان درس تحت عنوان «تجربه‌های بیشتر» اینگونه اشاره شده است:

«در صورت امکان از نمایشگاه‌های عکاسی که در شهر شما برگزار می‌شود دیدن کنید. درباره موضوعات عکاسی شده و استقبال از نمایشگاه با دوستان خود صحبت کنید» (فرهنگ و هنر پایه هفتم، ۱۳۹۶: ۳۴).

لذا جدول بررسی تفکیکی این مؤلفه در کتاب پایه هفتم در جدول شماره ۱۰ آورده شده است.

جدول ۱۰. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی چهارم (استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط) در کتاب فرهنگ و هنر پایه هفتم

کل		تصویر		فعالیت		متن		
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای تجسمی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰/۱۸	۱	۰	۰	۰/۴۶	۱	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوشنویسی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای سنتی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای آوایی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای نمایشی
۰/۱۸	۱	۰	۰	۰/۴۶	۱	۰	۰	فراوانی کل

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

همانطور که جدول فوق نشان می‌دهد، در پایه هفتم فقط ۰,۱۸٪ مطالب به مؤلفه چهارم، یعنی استفاده از ظرفیت انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط، اختصاص یافته است که همانطور که قبلاً شرح داده شد، فقط در یکی از فعالیت‌های عکاسی از بخش هنرهای تجسمی وجود دارد.

بررسی کتاب فرهنگ و هنر پایه هشتم نشان می‌دهد که در هیچ یک از بخش‌های کتاب درباره‌ی مؤلفه‌ی «استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط در محتوای کتاب‌های درسی» اثری به چشم نمی‌خورد. جدول تفکیکی برای پایه نهم به شرح زیر می‌باشد.

جدول ۱۱. بررسی تفکیکی مؤلفه‌ی چهارم (استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط) در کتاب فرهنگ و هنر پایه نهم

کل		تصویر		فعالیت		متن			
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	طراحی	هنرهای تجسمی
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	نگاشتار	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	عکاسی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	خوشنویسی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	طراحی نقوش تزیینی	هنرهای سنتی
۰/۱۵	۱	۰	۰	۰/۵۸	۱	۰	۰	هنرهای زیرلاکی	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	سوزن- دوزی‌های سنتی ایران	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	هنرهای آوایی	
۰/۳۱	۲	۰	۰	۱/۱۷	۲	۰	۰	هنرهای نمایشی	
۰/۴۶	۳	۰	۰	۱/۷۶	۳	۰	۰	فراوانی کل	

در پایه نهم نیز، تنها ۰,۴۶٪ مطالب کتاب فرهنگ و هنر به استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط پرداخته است که تنها دو مورد از فعالیت‌های هنرهای نمایشی و یک مورد از فعالیت‌های هنرهای زیرلاکی در بخش هنرهای سنتی را شامل می‌شود.

بحث و نتیجه گیری

تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده در این پژوهش نشان داد که از ۱۵۲۳ مورد واحد شمارش، در مجموع ۳۶۹ مورد فراوانی در رابطه با این رویکرد می‌باشد و این یعنی ۲۴,۲۲٪ کتاب‌های فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه به آموزش هنر بر مبنای جامعه پرداخته است. از این میان بیشترین تأکید بر مؤلفه «توجه به تفاوت‌های هنرهای قومی» (۱۲/۶۷ درصد) و پس از آن «معرفی هنر فرهنگ‌های بومی / منطقه‌ای» (۸/۳۳ درصد) می‌باشد. دو مؤلفه‌ها دیگر «دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی» (۲/۹۵ درصد) و به خصوص «استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی هنر مبتنی بر محیط» (۰/۲۶ درصد) جایگاه درخور توجهی در این کتاب‌ها نداشتند که همانطور که بیان شد دو مؤلفه اول، کمتر نسبت به دو مؤلفه دیگر فعال هستند. این امر نشان می‌دهد که با تمام تلاش‌های صورت گرفته و با وجود اهمیت این رویکرد که در ابعاد گوناگون از جمله در دیدگاه‌های صاحب‌نظران این حوزه (لاو، ۲۰۱۹؛ لاوتون، ۲۰۱۹؛ اوکانر، ۲۰۱۴؛ لیم، چانگ و سانگ، ۲۰۱۳؛ واشینگتون، ۲۰۱۱؛ کرنسکی و استفان، ۲۰۰۹؛ اولبریچت، ۲۰۰۵؛ گودالیوس و اسپیرز، ۲۰۰۲؛ باستوس، ۱۹۹۹) و اسناد و مصوبات رسمی آموزشی کشور (مبانی نظری سند تحول بنیادین، ۱۳۹۰؛ برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱) بیان گردید، نتایج به دست آمده از این پژوهش جای تأمل دارد. لذا تحقق آموزش هنر بر مبنای جامعه‌انطور که لاو (۲۰۱۹) نیز بیان کرده است در برنامه درسی رسمی کار دشواری است. به علاوه، این پژوهش صرفاً به تحلیل برنامه درسی رسمی پرداخته است و چه بسا معلمان هنر نیز به دلیل عدم آمادگی برای اجرای همین مقدار از آموزش هنر بر مبنای جامعه موفق نشوند و اهداف قصد شده در برنامه درسی اجرا شده محقق نشود. همانطور که لاوتون (۲۰۱۹) اشاره کرده است، برنامه درسی آموزش هنر بر مبنای جامعه نیاز به

بررسی جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در کتاب‌های درسی ...

معلمان ویژه دارد. البته بررسی دانش، مهارت و نگرش معلمان هنر برای اجرای این رویکرد در برنامه درسی فرهنگ و هنر، خود نیاز به پژوهش دیگری دارد.

از سوی دیگر، تحلیل داده‌ها حاکی از آن است که کتاب فرهنگ و هنر پایه هشتم (۱۸,۵۸٪)، از دو کتاب دیگر (پایه هفتم، ۲۴,۷۲٪ و پایه نهم، ۲۶,۷۹) کمتر به آموزش هنر بر مبنای جامعه پرداخته است. تصاویر کتاب‌ها بیشتر به دو مؤلفه اول و دوم، یعنی توجه به تفاوت‌های قومی و معرفی فرهنگ‌های بومی / منطقه‌ای پرداخته است و فعالیت‌ها بیشتر به دو مؤلفه دیگر، یعنی دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی و استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی مبتنی بر محیط پرداخته است. در مقایسه مؤلفه‌های اکتشاف شده از این پژوهش با سه مرحله‌ی گام به گام که اولبریچت (۲۰۰۵) معرفی کرده است می‌توان مشاهده کرد در حال حاضر، حدود سه چهارم (۷۵٪) از برنامه درسی فرهنگ و هنر در ایران به مرحله‌ی اول یعنی تدریس دانش و مهارت سنتی هنری اختصاص دارد، حدود ۲۲٪ به مرحله دوم، یعنی درک فرهنگ‌های محلی توسط دانش‌آموزان، بدون ایجاد بازسازی اجتماعی و تنها ۳٪ به ایجاد بازسازی و تحول اجتماعی می‌پردازد که هدف اصلی آموزش هنر بر مبنای جامعه نیز آنطور که گودالیوس و اسپیرز (۲۰۰۲) و لاو (۲۰۱۹) اشاره کرده‌اند همین تغییر اجتماعی است.

از این رو، به منظور بهبود جایگاه آموزش هنر بر مبنای جامعه در برنامه درسی هنر، پیشنهادات زیر طرح می‌شود:

استفاده از ظرفیت بخش‌های نیمه تجویزی و غیر تجویزی تعیین شده در برنامه درسی فرهنگ و هنر برای تحقق آموزش هنر بر مبنای جامعه: در برنامه درسی هنر اول متوسطه بخش‌های نیمه تجویزی (انتخابی) و غیر تجویزی (اختیاری) وجود دارد که می‌تواند زمینه‌ساز آموزش هنر بر مبنای جامعه باشد. در بخش‌های نیمه تجویزی، دانش‌آموزان از میان فعالیت‌های طراحی شده، انتخاب می‌کنند و در بخش غیر تجویزی، بر اساس علاقه، استعداد و امکانات فرهنگی فعالیت‌هایی به شکل اختیاری اجرا می‌شود. این دو بخش می‌توانند به فعالیت‌های مربوط به هنر قومی اختصاص یابند و اتفاقاً جایگاهی برای توسعه‌ی دو مؤلفه آخر

این پژوهش، یعنی دخالت دادن هنرهای بومی / منطقه‌ای به عنوان تجربیات آموزشی و استفاده از ظرفیت‌های انواع رسانه‌های آموزشی مبتنی بر محیط، است که نیاز به فعال بودن دانش‌آموز در خصوص هنر قومی دارد و زمینه‌ساز بازسازی اجتماعی است.

تربیت معلمان هنر آشنا به مفاهیم آموزش هنر بر مبنای جامعه: به منظور طراحی فعالیت‌های مبتنی بر آموزش هنر بر مبنای جامعه در بخش‌های غیر تجویزی برنامه درسی فرهنگ و هنر و اجرای مؤلفه‌های گنجانده شده در این خصوص در قسمت‌های تجویزی و نیمه‌تجویزی برنامه درسی، نیاز به تربیت معلمان هنر دارای دانش تعلیم و تربیت، انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی و نیز دارای دانش، نگرش مثبت و مهارت در آموزش هنر بر مبنای جامعه احساس می‌شود.

منحصر نشدن به کتاب درسی به عنوان منبع اصلی مشترک برای همه و در نظر گرفتن منابع تکمیلی مبتنی بر دنیای واقعی، شرایط فرهنگی و قومی و نیازها و علایق دانش‌آموزان: این پیشنهاد غنی‌سازی بخش‌های نیمه تجویزی و غیر تجویزی از کتاب فرهنگ و هنر در راستای توجه به آموزش هنر بر مبنای جامعه را می‌طلبد.

منحصر نکردن فضای یادگیری به کلاس و استفاده از فضای بیرون کلاس برای فراهم کردن تجارب یادگیری هنر بر مبنای جامعه: بر این اساس، آموزش هنر بر مبنای جامعه نباید منحصر به برنامه درسی رسمی شود، بلکه می‌بایست در برنامه درسی غیر رسمی نیز فرصت‌هایی به این منظور تدارک دیده شود. بدین منظور می‌توان راهکارهایی ارائه داد و آن این‌که در این زمینه محتوای کتاب‌های درسی و فعالیت‌های یادگیری به گونه‌ای طراحی شوند که خودبه‌خود دانش‌آموزان را ملزم به استفاده از فضای خارج از کلاس برای به کار بردن تجارب یادگیری و یا کسب تجارب جدید کنند. در نتیجه از این طریق دانش‌آموزان دانش لازم را به طور ضمنی و در حین تجربه کسب خواهند نمود (اصل یادگیری مادام‌العمر).

توسعه همکاری با هنرمندان محلی: استفاده از متخصصان هنری محلی جهت مشاوره و ارشاد در امر تدریس و همچنین پاسخ دادن به کنجکاوی‌های دانش‌آموزان در راستای کمک به شکل‌گیری هویت‌های ویژه آنان، به صورت دیگری می‌تواند مکمل تدریس دانش‌آموزان در زمینه‌ی رویکرد آموزش هنر بر مبنای جامعه محسوب گردد.

منابع

- امین‌خندقی، مقصود؛ پاک‌مهر، حمیده (۱۳۹۲). حاکمیت سنت دیسیپلین محوری بر جهت‌گیری‌های برنامه درسی تربیت هنری معلمان هنر دوره راهنمایی تحصیلی: چالش‌ها و آسیب‌ها. فصلنامه علمی پژوهشی رویکردهای نوین آموزشی، سال هشتم، شماره ۱، صص ۴۶-۲۱.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۶). فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه (پایه هفتم، هشتم و نهم). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- شورای عالی آموزش و پرورش (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران.
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۹۰). مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.
- میرزافاضلی، نعمت‌الله (۱۳۹۱). مردم‌نگاری هنر، چاپ اول. تهران: فخرآکیا.
- گودالیوس، ایوان؛ اسپیرز، پگ (۲۰۰۲). رویکردهای معاصر در آموزش هنر، ترجمه فرشته صاحب‌قلم، چاپ دوم. ۱۳۹۴. تهران: نظر.
- مصطفی‌زاده، اسماعیل؛ دیگران (۱۳۹۲). تعلیم و تربیت چند فرهنگی، ضرورت و اهمیت آموزش آن در نظام تربیتی ایران. همایش ملی آموزش و پرورش چند فرهنگی، ارومیه، انجمن مطالعات برنامه درسی ایران واحد استان آذربایجان غربی.
- مهرمحمدی، محمود (۱۳۸۳). آموزش عمومی هنر: چیستی، چرایی و چگونگی، چاپ اول. تهران: مدرسه.
- مهرمحمدی، محمود؛ امینی، محمد (۱۳۸۰). طراحی الگوی مطلوب تربیت هنری در دوره ابتدایی. فصلنامه علمی پژوهشی علوم انسانی دانشگاه الزهراء (س)، شماره ۳۹، صص ۲۴۶-۲۱۹.
- مهرمحمدی، محمود؛ کیان، مرجان (۱۳۹۴). برنامه‌ی درسی و آموزش هنر در آموزش و پرورش، چاپ دوم. تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- میرزاحمدی، محمدحسن (۱۳۸۳). بررسی مقایسه‌ای اهداف تعلیم و تربیت از دیدگاه افلاطون و فارابی. دو فصلنامه علمی پژوهشی روانشناسی و علوم تربیتی (دانشگاه تهران)، سال سوم، شماره ۲، صص ۲۲۵-۲۰۱.

- Bastos, F. M.C. (1999). Making the Familiar Strange: Teachers' Interpretations of Community Art: A Case Study. *Marilyn Zurmuehlin Working Papers in Art Education*, 1, 1-14.
- Eisner, E. W. (1994). *Educational Imagination*. Stanford University Press.

- Eisner, E. W. (2002). *The Arts and the Creation of Mind*. Yale University Press, New Haven and London.
- Krenksy, B., & Steffen, S. L. (2009). Engaging Classroom and Communities through Art: A Guide to Designing and Implementing Community-Based Art Education. Altamira Press.
- Lau, C. (2019). Towards Good Practice in Community-Based Arts Education in Hong Kong. *International Journal of Art & Design Education*, 38 (1), 60-72.
- Lawton, P. H. (2019). At the Crossroads of Intersecting Ideologies: Community-Based Art Education, Community Engagement and Social Practice Art. *Studies in Art Education*, 60 (3), 203-218.
- Lim, M., Chang, E., & Song, B. (2013). Three Initiatives for Community-Based Art Education Practices. *Art Education*, 66 (4), 7-13.
- O'Connor, J. (2014). *A Look at Community-Based Art Education through Multiple Lenses: the Potentials of Empowerment and Advocacy through the Arts*. PhD Dissertation of University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Ulbricht, J. (2005). What is Community-Based Art Education? *Art Education*, 58 (2), 6-12.
- Washington, G. E. (2011). Community-Based Art Education and Performance: Pointing to a Place Called Home. *Studies in Art Education*, 52 (4), 263-277.

